

ADALYA

SUNA-İNAN KIRAÇ AKDENİZ MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
SUNA & İNAN KIRAÇ RESEARCH INSTITUTE ON MEDITERRANEAN CIVILIZATIONS

İçindekiler

Burak Takmer – Ebru N. Akdoğa-Arca “Ogyges’in Kişiliğinde Panyasis’in Fragmanı İçin Bazı Yorumlar: Bellerophonates Mitosu’nun Yeniden Değerlendirilmesi ve Lykia’nın Erken Tarihi”	1
Tarkan Kahya “Patara Dark Age Pottery”	35
S. Gökhan Tiryaki “İüriz Kabartması Işığında Anadolu’da Şarap-Tanrı Anlayışı ve Bu Anlayışın Gelişimi Üzerine”	59
Mehmet Özhanlı “İsinda Dikme Anıtı”	73
Serra Durugönül “Development of Ancient Settlements in Cilicia”	107
A. Vedat Çelgin “Termessos Tanrıları ve Kent Alanından Artemis’in Yeni Epithet ve Kültlerini Belgeleyen Üç Yazıt (Bir Ön Değerlendirme)”	121
Burhan Varkıvaç “Patara’da Bir Seramik İşliğı”	137
Semavi Eyice “Side’de Bir Bizans Hastabanesi mi?”	153
İlhan Erdem “Bir Ortaçağ Kenti Antalya: Geç Antik Dönemden Selçukluların Sonuna Genel Bir Yaklaşım (I)”	163
Z. Kenan Bilici “Köprüpazar (Belkıs) Köprüsü Kitabesi Üzerine”	173
Hasan Geyikoğlu “Antalya’nın İlk Türk Mülki Amiri ve Kumandanı Mübarizettin Ertokuş’un Faaliyetleri ve Eserleri”	187
Esin Ozansoy “14. Yüzyılın Başlarına Kadar Rodos’a Karşı Yapılan Türk Akınları”	203

Leyla Yılmaz	
“Antalya-Abi Kızı Mescidi: Bir Selçuklu Binasının Osmanlı Devrinde Yeniden Kullanımı”	211
Ayşe Aydın	
“Tarsus Aziz Paulus Kilisesi”	223
Muhammet Güçlü	
“Antalya (Pamphylia) Bölgesinde Yollar: Kesikbeli Yolu ve Son Yüzyıldaki Durumu”	237
Sait Güran	
“ <i>The Judgment on the Elmalı Hoard</i> ”	249

Side'de Bir Bizans Hastahanesi mi ?

Semavi EYİCE*

Halk tarafından çok evvelden beri eski Antalya olarak adlandırılan Side şehri, antik çağda güney Anadolu'da, Akdeniz kıyılarının büyük ve önemli limanlarından biri idi¹. Roma Çağı'nda gösterişli binalarla süslenen, Antalya'nın doğusundaki bu büyük ticaret şehrinin² erken Bizans döneminde de önemini korumuş olduğu, burada bulunan ve bazıları çok büyük ölçülerde inşa edilmiş kilise kalıntılarında anlaşılmaktadır³. Side, Bizans Çağı'nda düzenlenen kilise teşkilatı listelerinde de güney Anadolu'daki Pamphylia Bölgesi'nin büyük dini merkezlerinden biri olarak yer alır. Böylece bir metropolitlik merkezi olarak da tarihe geçmiştir⁴. Side'nin önemini kaybetmesi İslamiyet'in ortaya çıkıp Akdeniz havzasında yayılmaya başlamasıyla olmuştur. İslam-Arap donanması, Bizans'a ait Akdeniz kıyılarını hatta daha kuzeye kadar uzanıp Selanik'i yaktığında ve Byzantion yani İstanbul önlerine kadar birkaç defa geldiğinde, bu donanmanın vurduğu ilk merkezlerden biri Side olmuştur. Arap donanmasının akınlarında yakılıp, boşalan ve bir daha kalkınamayan Side'yi XIII yy.'da yaşamış Arap coğrafyacılarından İdrisi (1100-1166) "yanık" olarak adlandırır⁵. Piri Reis XVI. yy.'da burayı Manavgat'tan sonra rastlanan harap bir kale olarak gösterir⁶. Yaklaşık VIII.-IX. yy.'lardan XIX. yy. sonlarına gelinceye kadar yaşantı olmayan, girilemez bir ormanlık halinde olan Side ancak Girit'ten Anadolu'ya getirilen göçmenlerden bir kısmının buraya yerleştirilmeleriyle Selimiye adı verilerek bir köy olarak canlanmıştır. Çok az sayıda yabancı arkeolog ve seyyahın XIX. yy. sonları ve XX. yy. başlarında ziyaret ettikleri Side'de bütün ören yerinin en hakim unsuru, antik şehrin tam ortasında bir kitle halinde yükselen tiyatrosu idi. Güney Anadolu'daki İlk Çağ şehirlerinden Pamphylia ve Pisidia eyaletlerinde bulunan kalıntıları incelemek üzere K. G.

---

* Prof. Dr. Semavi Eyice, Yazmacı Tahir Sok. No: 28/5 Bostancı-İstanbul.

¹ A. M. Mansel, Side, 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları (1978) 286-288 Res. 323-325; ay., Die Ruinen von Side (1963) 169 Res. 137-138.

² D. Magie, Roman Rule in Asia Minor (1950) bk. Index.

³ S. Eyice, "La ville Byzantine de Side en Pamphylie", X. Milletlerarası Bizans Tetkikleri Kongresi Tebliğleri - Actes du Xe Congrès International des Etudes Byzantines², 15-21. 1955 İstanbul (1957) 130-133 Lev. XVII-XX; V. Ruggieri, L'Architettura Religiosa Nell'impero Bizantino (1995) 108-114; ay., Byzantine Religious Architecture (582-867): Its History and Structural Elements (1991).

⁴ Side'nin Erken Hristiyanlık Dönemi'ndeki durumu için bk. V. Schnitze, Altchristliche Städte und Landschaften II, Kleinasien II (1926) 215-217; Bizans Dönemi'nden kalan başlıca piskoposluk listeleri için bk. H. Gelzer, Angedrückte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae Episcopaiuum (1901).

⁵ İdrisi, Islamic Geography 3 (1992 tpkı basım) 129, 134; R. Şeşen, D.V. İslam Ansiklopedisi XXI 493-495 bk. "İdrisi-Şerif"; A. Jaubert, Géographie d'Edrisi II (1836-40) 298-299.

⁶ Piri Reis, Kitab-ı Bahriyye IV (1988) 1607.

Lanckoronski'nin sponsorluğunda buraya gelen bir heyet, bu büyük antik şehrin ana topografyasını o yılların şartlarına göre incelemeye çalışmış ve geçit vermeyen yeşilliklerin arasında saklanmış eski yapılardan bir kısmını tespit etmiştir⁷. Aynı yerdeki kalıntılarda az bir zaman sonra H. Rott⁸, R. Paribeni - P. Romanelli⁹ ve B. Pace¹⁰ tarafından da fazla derin olmayan genel bazı incelemeler yapılmıştır. Bu yazarların hiçbiri bizim burada üzerinde duracağımız yapıdan bahsetmemişlerdir. Dış aleme tamamen kapalı ve çok az bir nüfusla Selimiye Köyü adı altında yaşayan Side'de ilk ciddi arkeolojik araştırmalar İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Başkanı Ord. Prof. Dr. A. Müfid Mansel tarafından 1948 yılında başlatıldı. Biz de buradaki Bizans Çağı yapılarıyla meşgul olmak üzere 1950 yılından itibaren yapılan araştırma ve kazılara katıldık. Side'nin Bizans Dönemi'ne ait yapılarına dair 1950-52 yıllarında yürüttüğümüz araştırmalar "Side'nin Bizans Devri Eski Eserleri" başlıklı bir doktora tezi olarak tarafımdan tamamlanmış ise de 1952 yılında İstanbul Üniversitesi'nde kabul edilen bu tez, yayınlanamadan kalmıştır. Yolların uzağında unutulmuş bir belde olarak yaşayan Side, 1960 yıllarından itibaren hızla canlanarak Akdeniz kıyılarının en hareketli turistik merkezlerinden biri haline gelmiş, hızlı ve plansız gelişen her bölgede olduğu gibi, burada da yüzyıllardır insan eli değmeden korunmuş olan kalıntılar inanılmaz bir hızla yok olmuşlardır. Konumuz, Side şehrinin tarihçesinin ve arkeolojik değerlerinin üzerinde durmak değil, sadece tam yarım yüzyıl önce görüp incelediğimiz ve şimdiye kadar Anadolu'da başka bir benzerine rastlanmayan bir bina hakkında tahmin ve düşüncemizi ortaya koymaktır.

Antik şehrin tam ortasında yükselen tiyatronun en üst kademelerine çıkılıp arka, denize dönük olarak şehrin kuzeyine doğru bakıldığında doğu tarafında yeşilliklerin arasında yükselen iki katlı bir yapı harabesi görülür. Kuzeyden gelen şehrin ana caddesi, büyük kapıdan geçerek iki tarafı sütunlu bir yol halinde denize doğru uzanmaktadır. İkinci bir ana cadde ise kapının iç tarafından itibaren doğuda bulunuyordu ve şehrin bu kısmı bin yıldan fazla bir süre içinde bir yerleşim olmadığından çok sık bir yeşillik örtüsü ile kaplanmıştı. Bu yolun kenarında Bizans Dönemi Side'sinin çok sayıdaki kiliselerinin en büyüğü olan beş nefli bir bazilika bulunmaktadır. İçindeki kalıntılar arasında, rüzgardan yaprakları dönmüş akantuslarla süslü kompozit bir sütun başlığının bulunması bu yapının V.-VI. yy.'lara ait olabileceğini belli etmektedir. Çünkü benzerlerine Kuzey İtalya'da bulunan Ravenna şehrindeki anıtlarda, Yunanistan Selanik'teki Demetrius Kilisesi'nde İstanbul'da eski bir Bizans sarnıcında, Kudüs'te ve Mısır Kahire'de¹¹ rastlanan ve bir örneğini de çok eskiden İç Anadolu'da Kırşehir'de gördüğümüz bu tip başlıklar ancak bu yüzyıllarda kullanılmıştır. Bu bazilikanın bitişiğinde görülen çok büyük bir yapı kalıntısının ise yakından incelendiğinde Anadolu'da birkaç yerde karşılaşılan başpiskoposluk yani metropolitlik sarayı olduğu anlaşılmıştır¹². Bazilikanın batısından geçen caddenin sağ tarafında

7 K. G. Lanckoronski, Städte Pamphyliens und Pisidiens I: Pamphyliens (1890) 125-153.

8 H. Rott, Kleinasiatische Denkmäler Pisidien, Pamphylien, Lykien (1908) 63-65.

9 R. Paribeni - Romanelli, "Studi e Ricerche Archeologiche Nell'Anatolia Méridionale", MonAnt 23 (1914).

10 B. Pace, "Ricerche Archeologiche nella regione di Conia-Adalia-Scalanova (1914-1919)", Annuario Delia R. Scuda Archeologica di Etene III, VI-VII, 1926, 29-34.

11 R. Kautsch, Kapitellstudien (1936).

12 W. Müller - Wiener, "Riflessioni Sulle Caratteristiche dei Palazzi Episcopali", Felix Ravenna 4 1/2, 1983, 103-185; ay., "Bischofsresidenzen des 4.-7. Jhs. im östlichen Mittelmeer-Raum", Actes du XIe Congrès International d'Archéologie Chretienne. Lyon 21-28 Eylül 1986 (1989) 651-709; V. Ruggieri, bk. dn. 3, 108-114.

evvelce kubbeli olduğu anlaşılan bir kilise kalıntısı ile karşılaşılır¹³. Bunun da ötesinde, planlarda “ii” işareti ile belirtilen iki katlı bir bina bulunmaktadır. Bizim de burada üzerinde duracağımız yapı Bizans Dönemi'ne ait olduğuna hiç şüphe olmayan bu tarihi eserdir. Bina yaklaşık dikdörtgen biçiminde bir plana sahip olup Side'deki Hristiyan yapılarının hepsi gibi, işlenmemiş, kireç harcı ile bağlanmış, moloz taşından inşa edilmiştir. Ancak kemerlerde muntazam yontulmuş taşların kullanıldığı görülür. Yapı günümüze kadar geldiği şekliyle iki katlıdır. Evvelce sol tarafında iki katı bağlayan bir merdiven veya rampanın bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu bölüm yapının diğer kısımlarına göre daha haraptır. Mevcut yapının zeminden yukarıda olan bu iki katından başka, altında bir de bodrumun bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. Bu husus araştırılmamıştır. 1950 yılında burayı incelediğimizde ikinci katın damına kolayca çıkmak mümkündü. Burada yüzyılların tahribatına ve yeşilliklerin kök salmış olmalarına rağmen yer yer bir mozaik döşemenin son izleri fark edilebiliyordu. Yapı yanyana sıralanmış üzerleri kemerlerle takviye edilmiş tonozlarla örtülü ince uzun dört mekandan meydana gelmektedir. Her mekan karşılıklı duran payeler ve onların taşıdığı kemerlerle üç bölüme ayrılmıştır. Bu bölümler üzerleri yarım yuvarlak geçitlerle birbirine bağlanmaktadır. Aynı plan ve aynı örtü sistemi üst katta da tekrarlanmaktadır. Mekanlar alt katta basık menfezler üst katta ise üzerleri tuğla kemerli ikiz pencerelerden ışık alıyordu ancak bu pencerelerin aralarındaki dikmeler veya sütunlar ortadan kalktığından büyük birer açıklık halinde kalmışlardır. Her iki katı bağlayan ve ayrıca dama çıkışı da sağlayan merdiven veya rampa yapının batısında, bugün tamamen yıkık durumdaki bölümde bulunuyordu. Binanın kapalı mekanlarının hemen hemen eksiksiz bir biçimde günümüze kadar gelebilmiş olmasına karşılık yukarı çıkış merdiveninin veya rampasının bütünüyle yıkılmış olmasına da bir anlam verilemez. Binanın üstünün mozaik döşemeli olması buranın aslında bir teras halinde kullanıldığını gösterir. Side'de kış yağmurlarının şiddetli sağnak halinde olduğu düşünülecek olursa, evvelce bu terasın hafif sundurma şeklinde örtüyle korunmuş olabileceğine ihtimal verilebilir.

Binanın dini bir tesis olduğuna işaret edebilecek herhangi bir iz yoktur. Zaten kapalı ve toplu bir kitle teşkil ettiğinden evvelce böyle bir unsura sahip olabileceğine dair de bir işaret görülmemektedir. Bu kapalı kitle halindeki binanın bitişiğinde de bir ibadet yeri kalıntısı görülmez. Sadece yukarıda işaret edildiği gibi yakınında aslında kubbeli olduğu tahmin edilen kapalı yunan haçı planlı ve daha eski bir bazilikanın içine inşaa edilmiş bir kilise bulunmaktadır (Bazı yayınlarda H kilisesi olarak işaretlenir).

Side yapıları arasında profan bina olarak belirtilen bu bina nedir? Side'de yürütülen arkeolojik araştırmaların başkanı A. Müfid Mansel eski kitabelerin yardımıyla şehrin antik çağdaki mahallelerinin adlarından yola çıkarak bu semtin “büyük fabrika veya büyük imalathane” mahallesi olduğunu hatırlatır ve Bizans döneminde bu fabrika veya atölyenin yerinde bu binanın yapılmış olabileceğini ileri sürer¹⁴. Biz evvelce Bizans sağlık tesisleri hakkında yayınladığımız bir yazıda bu binanın bir planını ve bir fotoğrafını da vererek bu

¹³ S. Eyice, “L'Église Cruciforme Byzantine de Side en Pamphylie”, *Anatolia III*, 1958, 35-42; V. Ruggieri, bk. dn. 3, 108-114.

¹⁴ A. M. Mansel, Side 1947-1966 bk. dn. 1, 241-255.

yapının bir hastahane olabileceğini bir hipotez olarak ortaya atmıştık¹⁵. Ancak Bizans hastahane yapıları hakkında şimdiye kadar yeterli bir inceleme yapılmamıştır. Bu binanın Bizans dönemine ait olduğu kesinlikle belli olmasına rağmen, bir konut olmasına da ihtimal verilemez. A. Müfid Mansel bu yapının bir misafirhane, yani ksenodokheion (Xenodokheion) olabileceğine ihtimal verir. Bu iki katlı yapı, koşullar halindeki mekanları ile bir ksenodokheion olabilir ancak Bizans'ta bu ad ile tanımlanan yapıların yalnız misafirhane değil düşkünler evi veya hastahane olarak da kullanıldıkları bilinir. Nitekim Bizans Çağı İstanbul'unda çok ünlü bir ksenodokheion Ayasofya ile Aya İrene kiliseleri arasında bulunmaktaydı (şimdiki Soğukçeşme Sokağında). Burada görülen bazı sarnıçların ve mahzenlerin Sampson Ksenodokheion'una ait kalıntılar olduğu ileri sürülmektedir¹⁶. Halbuki Bizans'taki bu ünlü ksenodokheion sadece bir misafirhane değildi. Bunun dışında Bizans döneminde birkaç yerde Nomikheion denilen hastahanelerin varlıkları da söz konusudur. Bunlardan bir tanesi çok geç bir devire ait olup Topkapı Sarayı'nın Saray Burnu'na yakın kesiminde idi. Bizans hastahanelerinin en fazla tanınmış ise XII. yy. ortalarına doğru kurulduğu bilinen Pantokrator manastırının (bugün kilisesi Atatürk bulvarına hakim yükseklikte bulunan Zeyrek Kilise Camii) yanındaki hastahanedir. Kuruluş belgesinin (Typikon) sureti günümüze kadar gelebilen bu manastırın hastahanesinin mimarisi hakkında fazla bilgi olmamakla beraber, işleme düzeni ve kadrosu gayet ayrıntılı olarak bu belge sayesinde tanınmakta ve 50 yataklı olduğu bilinmektedir¹⁷. İki Yunanlı araştırmacı P. Kodella¹⁸ ve A. Orlandos¹⁹ tarafından ayrı ayrı çizilen planlar tahmin çerçevesini aşmamaktadır. Bu hastahane 1204-1261 Latin istilasından sonra var olup olmadığı da bilinmez. Bizans'ta ayrıca Orta Çağ'da çok yaygın bir illet olan cüzzamlılar (lepra) için yapılmış tecrithaneler de bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi Pantokrator manastırının bir eki olmakla beraber şehrin başka bir yerinde bulunuyordu. Son Bizans döneminde 12 yataklı ufak bir hastahane de Lips manastırının eki olarak kurulmuştu (Şimdi Vatan caddesi kenarında Fenâri İsa Camii)²⁰. Manastırın kilisesi günümüzde cami olarak kullanılmakta ise de bu kuruluşa ait diğer yapılar ve hastahane hakkında hiçbir ipucu yoktur. Ayrıca Bizans'ın son döneminde şehrin kuzey batı bölümünde olduğu kabul edilen Hagios Ioannes Prodromos tet Petras Manastırı yakınındaki hastahane 1282-1321 Sırp Kralı II. Uroş Milutin tarafından kurulduğu bilinir²¹.

-
- 15 S. Eyice, "Bizans Hastahanelerine Dair", Taç (Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayını) 1/3, 1986, 5-15; ay., Bizans hastahaneleri için bk. U. Birchler-Argyros, "Quellen zur Spitalgeschichte im byzantinischen Reich", *Historia Hospitalium-Zeitschrift der Deutschen Gesellschaft für Krankenhauesgeschichte* 15, 1985, 141-163.
- 16 R. Janin, *Les églises et les Monastères*² (1969) 561-562. Sampson hastanesi ve diğer hastaneler; F. W. Unger, *Quellen der Byzantinischen Kunstgeschichte I* (1878) 84; W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie İstanbuls* (1977) 114-116; G. Schreiber, *Gemeinschaften des Mittelalters* (1948); eserin ilk bölümü Bizans sosyal yardım müesseseleri hakkındadır.
- 17 F. Dölger, "Streiflichter aus der sanitären und hygienischen Kultur im byzantinischen Reich", *Münchener Medizinische Wochenschrift* 77-19, 9 Mai 1930, 810-811; E. J. Selme - L. Oeconomus, "Les oeuvres d'assistance et les hopiteaux byzantins au siecle des comnenes", *1r Congres de 'Histoire de l'Art de Guérir* (1921); P. Gautier, "Le typikon du Christ Sauveur Pantocrator", *REByz* 32, 1947, 1-145.
- 18 P. S. Codellas, "The Pantocrator, The Imperial Byzantine Medical Center of the XIIth Century in Constantinople", *Bulletin of the History of Medicine* 12.2, 1942, 392-410.
- 19 A. Orlandos, "He Anaparastasis tou Ksenonos tes en Konstantinoupole Mones tou Pantokratoros", *Epeteris Hetaireias Byzantinon Spoudon* 17, 1941, 198-207.
- 20 H. Delehay, *Deux Typica Byzantins de l'Epoque de Paleologues* (1921).
- 21 R. Janin, bk. dn. 16, 357; U. Birchler - Argyros, bk. dn. 15, 73; A. Philipsborn, "Der Fortschritt in der Entwicklung des byzantinischen Krankenhauswesens", *ByzZ* 54, 1961, 357.

Bunların dışında Anadolu'nun birkaç yerinde kurulan diğer bazı Bizans hastahaneleri hakkında bilgiler olmasına rağmen bunların da mimarilerine dair aydınlatıcı herhangi bir şey yoktur. Mesela Edessa'da (Urfa) böyle bir hastahänenin var olduğu bilinir. Urfa hakkında etraflı bir monografya meydana getiren Segal, hastahänenin (cüz zamhane) şehrin güney kapısı yakınında bugünkü Eyüp mahallesinde olması ihtimali üzerinde durur²². Böyle çok büyük bir tesisin Kayseri'de de var olduğu tespit edilmiştir. Kayseri başpiskoposu Basileios şehrin surları dışında bir hastahane kurdurmuştu ki burası aynı zamanda yolculara mahsus bir konaklama yeri yani ksenodokheion olarak da kullanılıyordu. "Doğunun bir harikası" sanki ikinci bir şehir diye anılan bu kuruluşta yabancılar, hastalar, sakatlar ve hatta cüz zam gibi bulaşıcı hastalıkları olan kişiler barınıyorlar, tüm personel ve hekimler de buradaki lojmanlarda kalıyorlardı. İmparator Valens'in (364-378) Kaisareia kilisesine vakfettiği topraklar bu kurumun başlıca gelir kaynağı idi²³.

Kayseri'nin Esenyurt mahallesinde, Erciyes dağının kuzey eteğinde, halk arasında Tanlar denilen ayrıca Deliktaş veya Hamamyeri olarak da anılan dört metre yüksekliğindeki suni bir tepeliğin üzerinde 1971 yılı Nisan ayında elektrik direği dikilirken bazı mimari kalıntılara rastlanmış, bunun üzerine 1973'te burada gerçekleştirilen kazı çalışmasında bir kilise kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. Kazıyı yapanlarca, bu kalıntıların Basileios'un kurduğu, yukarıda sözü edilen hastahaneyle ait olabileceği ileri sürülmüş ise de kilisenin planı, Basileios'un yaşadığı IV. yy. mimarisine uymaz ayrıca içinde Ermenice bir kitabe parçası ve Selçuklu dönemine ait çini kırıklarının bulunması da bu yapının çok daha geç bir döneme ait olduğunu gösterir. Ancak Kayseri'nin öncüsü olan Masaka'nın Türk dönemi şehrinin dışında olduğu, ovaya batıdan hakim olan tepeler ile Erciyes'in eteğindeki Basileios tepesi arasında uzandığı bilinir. Eski Kayseri denilen bu yerde evvelce hamam, mabed, kilise ve mesken harabelerine rastlanmıştı. Kanaatimizce bu IV. yy.'a ait hastahänenin kalıntılarını burada aramak daha doğru olacaktır. Nitekim 1813 yılında Kayseri'ye gelen İngiliz subayı J. M. Kinneir, Eskişehir denilen bölgede bir tepeliğin üstünde eski bir yapı gördüğünü yazar. Bunun altında kayaya oyulmuş birçok yer altı dehlizi, 50 adım kadar ilerisinde ise henüz sağlam, 170 adım uzunluk ve 80 adım genişlikte bir yapı görülür. Bunun avluları ve duvarları sağlam olarak günümüze ulaşmıştır. Kemer biçimi ise Roma yapı üslubuna işaret eder²⁴. Bizans hastahanelerine dair irili ufaklı çok sayıda araştırma ve yayın yapılmış olmakla beraber büyük çapta toplu bir çalışmanın varlığını bilmiyoruz. Bu türden tesislerin kuruluşları, işleyişleri hakkında bilgiler yazılı kaynaklar vasıtasıyla elde edilebilmekle beraber mimarilerinin nasıl olduğu hakkında açık bir bilgi henüz ortaya konulabilmiş değildir²⁵. Side'deki yapının çok kişinin yatabileceği koşullar halinde oluşu ve çevresinde başpiskoposluk kilisesinden başka ikinci bir kilisenin de bulunması buranın dini bir bölge olduğuna ve bunun bu dini tesislerin himayesi altında bulunduğu bir işaret sayılabilir. Bizans Orta Çağ'ında, hastahanelerin genellikle manastır gibi dini kuruluşların çevresinde buldukları göz önüne alınacak olursa Side'de ki bu binanın da böyle bir tesis olabileceği düşünülür. Bütün bunların dışında VI. yy.'da İmparator İustinianus'un hayatı ve

22 J. B. Segal, *Edessa the Blessed City* (1970) 71, 134, 148, 174, 184.

23 A. Philipsborn, bk. dn. 21, 347.

24 J. M. Kinneir, *Journey through Asia Minor, Armenia and Koordistan in the years 1813 and 1814* (1818) 100-102.

25 Hastaneler konusuna dair kaynaklara dayanan genel bilgiler iki yayında toplu olarak bulunmaktadır; U. Birchler - Argyros, bk. dn. 15; T. S. Miller, *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire* (1985).

dönemindeki imar faaliyetleri hakkında çok ayrıntılı bilgiler veren Prokopios “Yapılar” adlı eserinde İmparator’un Pamphilya’da da Hristiyanlık tarihinin ünlü hekim azizlerinden Cosmas adına bir hastahane yaptırdığını bildirir²⁶. Ne yazık ki yazar bu hastahanenin Pamphylia’nın tam neresinde kurulduğunu kaydetmemiştir. Bu tesisin bir hekim azizin adını alması onun bir hastahane olması ihtimalini güçlendirir. Side Pamphilya’nın başta gelen piskoposluk merkezi olduğuna göre böyle bir tesisin bu şehirde yapılmış olması akla yatkındır. Böylece Side’deki, Bizans sanatında başka bir benzerine rastlanmayan bu iki katlı yapının VI. yy.’a ait bir hastahane binası olduğunu tahmin ediyoruz. İlk Çağ’da Yunan ve Roma mimarilerinde katlı yapılar var ise de²⁷ bunların Side’deki bina ile bir benzerlikleri yoktur. Zaten Side binası bu şehrin genel mimarisi içinde de benzersiz olarak bulunmaktadır. Suriye bölgesinde İslamiyet’ten önceki yüzyıllardan kalan çok sayıda konutlar var ise de²⁸, Side binasının mimarisinin bir meskene uymadığı açıkça bellidir²⁹. Burası birtakım insanların toplu olarak barınmaları için inşaa edilmiş bir yapı idi. Pamphylia’ya komşu Kilikia yani güney Anadolu’da bilhassa Silifke çevresinde Bizans Dönemi’ne ait oldukça iyi durumda günümüze kadar gelebilmiş ev kalıntıları bulunmaktadır ki bunların ölçüleri Side’deki binaya nazaran çok daha ufaktır. Plan bakımından da bunlar ile Side binası arasında bir benzerlik veya bir bağlılık yoktur³⁰. Bu görülen binalarda üst kata çıkış, dıştan, cepheye bitişik taştan dar bir merdiven ile sağlanır, üst kat ahşap bir döşemeye sahiptir ve bu karşılıklı iki duvar arasına atılmış büyük bir kemer ile desteklenir. Böylece bu binalar yani meskenler ile Side’nin iki katlı binası arasında mimari bakımdan hiçbir benzerlik göze çarpmaz³¹. Sonuç ve tek çözüm olarak bu yapının Procopios’un bahsettiği hastahane olması ihtimali kalmaktadır.

Son yıllarda inanılmaz biçimde değişikliğe uğrayan Side’de yeni yapılan inşaatlar ile pekçok önemli tarihi eser kaybolup giderken 15-20 yıl önce resmen bir öneride bulunulmuştu. O yıllardaki Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu’na getirilen bir teklifte binanın bir diskoteğe dönüştürülmesi için gerekli değişikliğin yapılmasına izin istenmişti. O tarihlerde kurul bu isteği olumlu karşılamadı³².

²⁶ Procopius, *Peri Ktismatos - Buildings*, çev. H. H. Dexing - G. Downey, Loeb Classical Library V (1949).

²⁷ A. M. Mansel, *Stockwerkbau der Griechen und Römer* (1932); bu kitabın tahlil ve tanıtımı için bk. E. Weigand, *Gnomon* XII, 1936, 579-583.

²⁸ IX. Uluslararası Bizans araştırmaları kongresi 1955’te İstanbul’da toplandığında Side hakkında verdiğimiz bilgide bu iki katlı yapının plan ve resmini gösterdiğimizde Hristiyan arkeolojisi uzmanlarından Prof. Dr. J. Kollwitz böyle bazı evlerin Suriye’de olduğunu ileri sürmüştü. Roma dönemine ait kuzey Suriye’deki yerleşim yerleri hakkında ve dolayısıyla buradaki ev kalıntılarına dair büyük bir yayın olan G. Tchalenko’nun, *Villages Antiques de la Syrie du Nord. Le Massif du Bellus a l’epoque Romaine* (1953-58) adlı eserinde Side’deki yapıya benzer bir kalıntıya rastlanamamıştır.

²⁹ Side’de kazılarda bulunan evler hep tek kat üzerinedir. Bunların büyük bir kısmı ilkçağın ev mimarisinde çok rastlanan peristylli evler grubundandır bunun için bk. A. M. Mansel, *Side Agorası ve Civarındaki Binalar. 1948 Kazılarında Dair Rapor* (1956) 18 vd.; ay., *Side 1947-1966* dn. 1, 249 vd.

³⁰ S. Eyice, “*Quelques Observations sur l’Habitat Byzantin en Turquie*”, *Anadolu Araştırmaları* X, 1986, Bahadır Alkım Özel Sayısı, 513-528; ufak bazı ilavelerle Türkçe ve İngilizce olarak bir daha yayınlanmıştır; ay., “*Türkiye’de Bizans dönemi yerleşimi hakkında notlar*”, Yıldız Sey (ed.), *Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme. Housing and Settlement in Anatolia a Historical Perspective* (1996) 206-220; ay., *Ricerche e scoperte nella regione di Silifke nella Turchia Meridionale, Milion Collana di studi e ricerche d’Arte Bizantina diretta da Fernanda de Maffei I* (1988) 15-58.

³¹ İlk Çağ’ın Yunan ve Roma yapı sanatlarında kat inşaatı hususunda bk. A. M. Mansel, bk. dn. 27; ev mimarisini hakkında değişik bir araştırma olarak bk. M. Nowicka, *Les Maisons a Tour dans le Monde Grec* (1975).

³² Ulaşan son bilgilerden binanın yukarıda tanımlanan haliyle korunmuş olduğu anlaşılmaktadır.

Summary

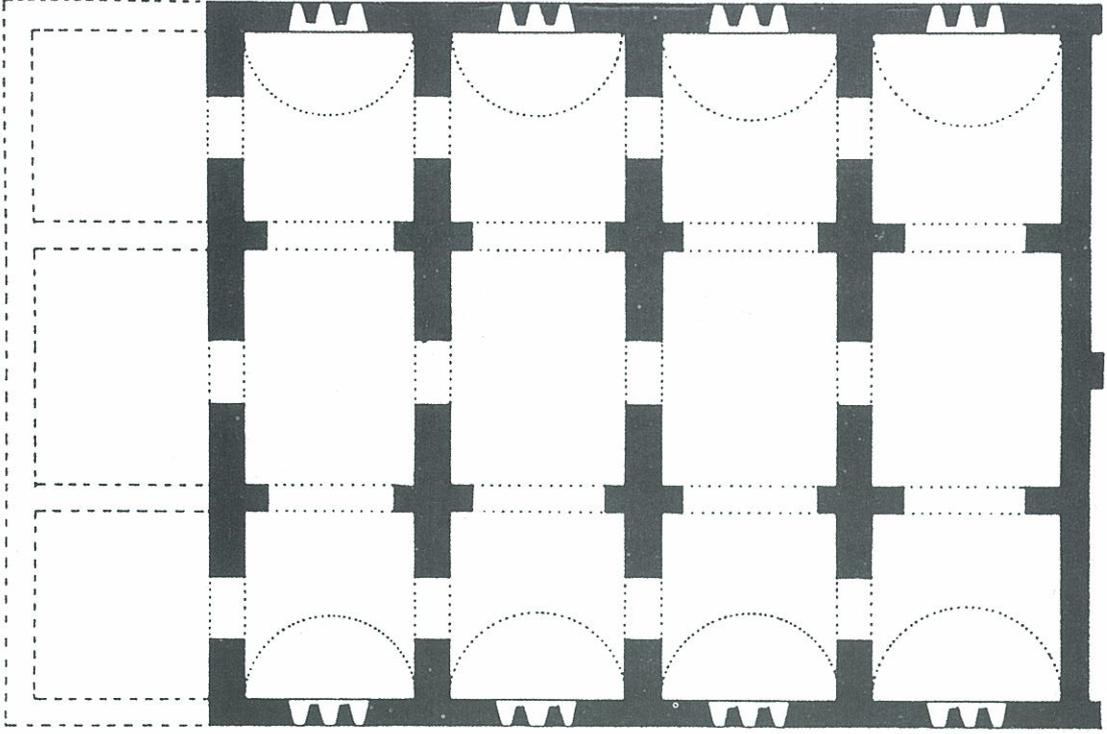
A Byzantine Hospital Building at Side?

The city of Side, known as “Old Antalya” amongst the locals, was not only a port in Roman times but was also one of the important religious centers of Pamphylia in the Byzantine period. The surviving building remains and ancient church sources present indubitable proof of the importance of Side. The town began to lose its importance following the Arab raids and the spread of Islam in the Eastern Mediterranean. Although the town became a focus of interest for western pilgrims, travelers and scholars, the structure investigated in the present article is not mentioned in any guidebook or scientific publication. This structure is located behind the ancient theatre, and is marked as (ii) on the plan. In close proximity is the basilica with five aisles dated to 576, the largest at Side, a column capital carved with wind blown acanthus leaves, the Bishop's Palace; and the remains of another church originally covered with a dome.

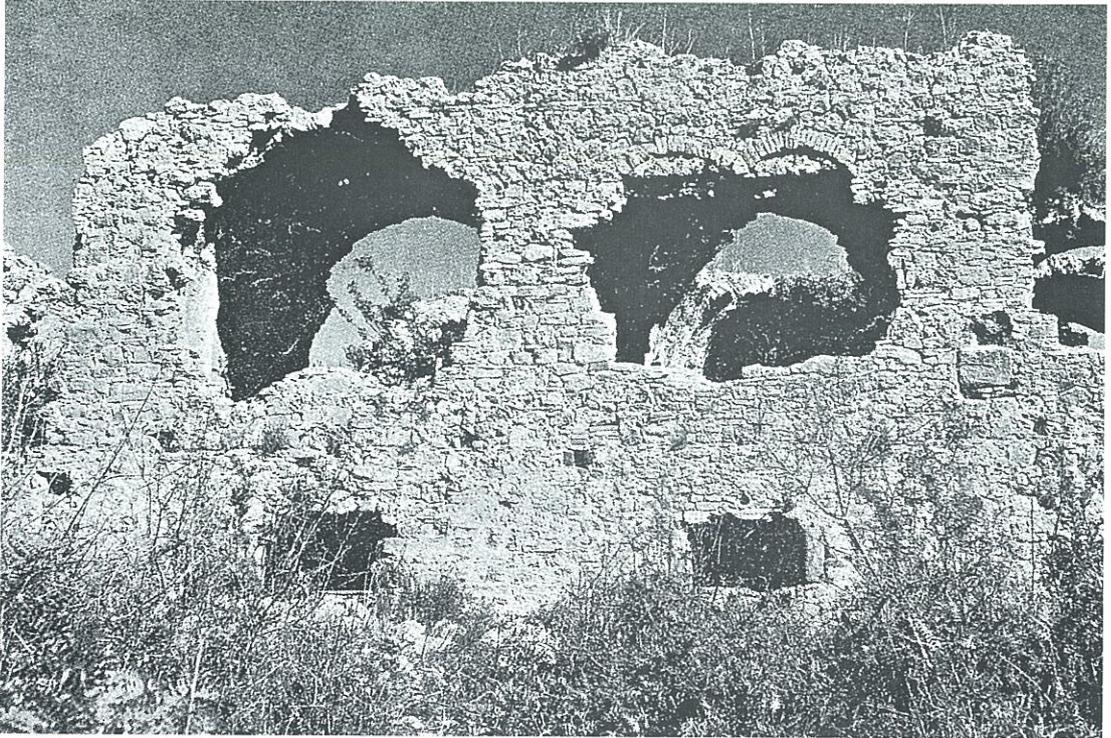
The structure in question is a rectangular building on two floors, built from irregular ashlar masonry and natural lime mortar. The arches were constructed of finer cut blocks. The ground floor contains four chambers, extending parallel to each other, each of which is divided into three sections by arches resting on columns. Each section has access to the other through the arcades. The same architectural form is repeated on the upper floor. Based on the remains on the west side of the structure, it can be suggested that both floors communicated with each other via a staircase or a ramp. It is not possible to comment on the existence or otherwise of a basement.

The top of the structure is paved with mosaics, which show this area was used as a terrace. Taking into consideration the winter rainfall in Side, it seems reasonable to suggest that this terrace was originally covered by a slight lean-to roof to provide shelter from the elements.

This building was constructed in the Byzantine period. There is however, no evidence to suggest a religious function for this building. Procopius records that a hospital, dedicated to St. Cosmas, was built in Pamphylia during the reign of the Emperor Justinian I, although he does not provide any information as to its whereabouts. The structure here examined in detail is thought to be the 6th century hospital mentioned by Procopius, in part due to its situation, close to the Bishop's Palace at the center of the Bishopric and also for architectural reasons.

Res. 1 Yapının planı.

Res. 2 Yapının dıştan görünüşü.

Res. 3 Yapının dıştan görünüşü.

Res. 4 Yapının içten görünüşü.

Res. 5 Yapının içten görünüşü.